

BOŘIVOJ DOSTÁL

MLADOHRADIŠTNÍ KERAMICKÁ SKUPINA Z BŘECLAVI-POHANSKA

Při výzkumu velkomoravského velmožského dvorce v Břeclavi-Pohansku v letech 1959—1965¹ byl v severní části jeho opevněného areálu, v prostoru ruin chrámové stavby, získán soubor keramických fragmentů, který se výrazně odlišoval od ostatní zdejší keramiky specifickou profilací, výzdobou a většinou i zvláštním složením hliněného těsta. Výjimečný ráz této keramické skupiny byl patrný hned v průběhu výzkumu a byl původně značně vysoko datován.² Detailní studium veškerého keramického materiálu z areálu dvorce potvrdilo zvláštní postavení této nálezové skupiny. Zaslouží si proto podrobnějšího zpracování.

Základním stratigrafickým zjištěním vztahujícím se k zmíněným nálezům je fakt, že se nacházely většinou v úrovni původního terénu nebo na podlaze kostela, těsně pod vrstvou jeho ruin. Nálezy ojedinělých střepů v destrukční vrstvě, v ornici nad destrukcí nebo naopak hlouběji v humusovité vrstvě nad podložím lze vysvětlit pozdějšími zásady při těžbě kamene z ruin a orbou. Výskyt nálezů se omezoval na vnitřní prostor kostela a jeho bezprostřední okolí; většinou nepřesahoval okraje destrukční kry (obr. 1). Tím je dán i základní chronologický poznatek: nálezy se sem dostaly v době, kdy chrám ještě stál, ale ztratil již svou sakrální funkci. Teprve později byly zřícenými stěnami nálezy zasuty. Absolutní data lze pouze odhadovat úvahou, kdy mohl ztratit svou původní funkci chrám postavený v době velkomoravské a jakou dobu mohla stát neudržovaná kamenná stavba než se docela rozpadla nebo za jakých okolností mohla být stržena.

Popis nálezů

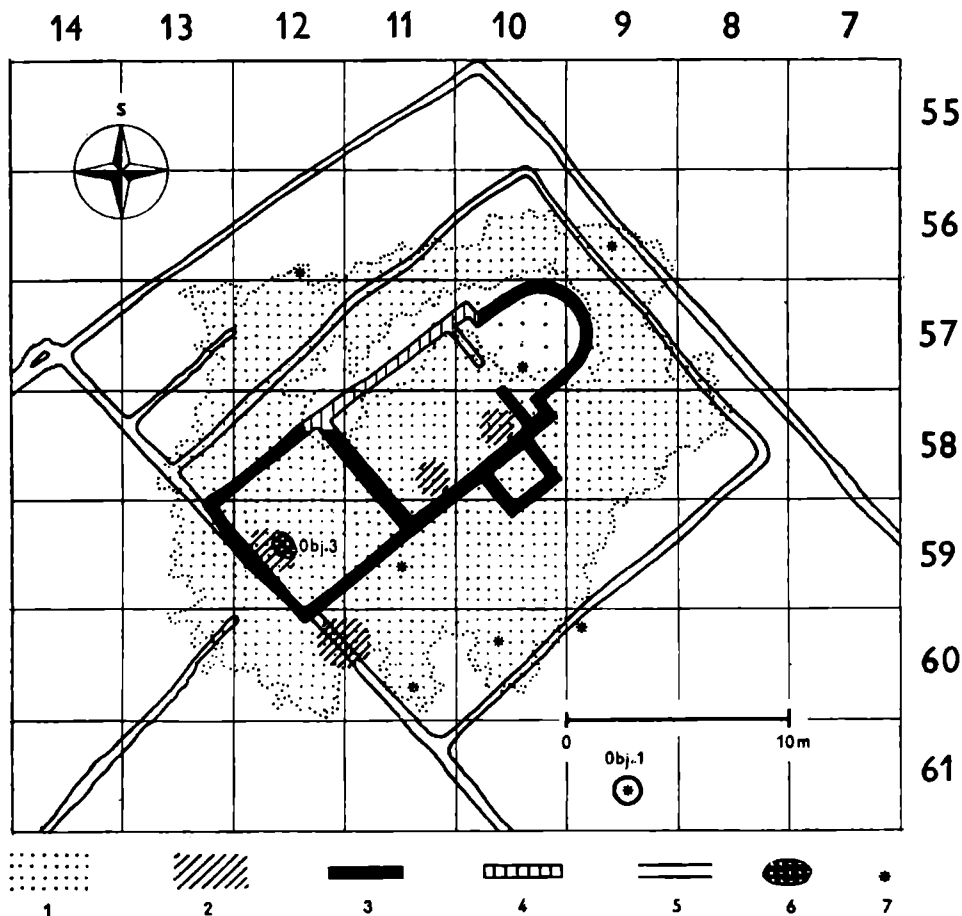
1. Situlovitý šedočerný tuhový hrnec s výrazně zúženým ústím, se svisle vytaženým a nálevkovitě seříznutým okrajem, s nízkým žlábkovitým hrdlem. Výduť a zejména okraj jsou značně nepravidelné, i když vnitřní stěny hrnce nesou vodorovné stopy po obtáčení; dno je dorekonstruováno. Povrch je zdoben slabě znatelnými slizovitými vrypky umístěnými těsně pod hrdlem

---

¹ Výzkum prováděla katedra prehistorie filosofické fakulty UJEP za vedení prof. dr. F. Kalouska a autora.

² Rukopisná polní nálezová zpráva vedená autorem, 1959, str. 62; F. Kalousek, Velkomoravské hradiště Pohansko u Břeclavě, AR 12, 1960, 525; *týž*, Die grossmährische Burgwallstadt Břeclav-Pohansko, SPFFBU E 5, 1960, 19; *týž*, Objev velkomoravského hradištního města na Pohansku u Břeclavě, Zprávy muz. a vlast. kroužku ODO v Břeclavi, 1960, 7; B. Dostál, Slovácko 3, 1961, 20.

a pod nimi je pás širokých, mělkých a nepravidelně rytých vodorovných žlábků zasahujících pod polovinu výdutě. Horní žlábků jsou hlubší, směrem ke spodu se stávají stále mělkými až se vytrácejí úplně. Hlavní složkou hliněného těsta je tuha, přimíšena jsou však i nepatrná zrnka slídy a drobnější kaménky. V 16 cm; po 11,8 cm; pv 15,2 cm; pd 7,5 cm; obsah 1,48 l³; i. č. 3.812; obr. 2:1.

Obr. 1. Břevclav-Pohansko. Označení hlavní koncentrace nálezů mladohradištní keramiky v okolí chrámové stavby. Vysvětlivky: 1 — destrukce kamenů a malty z chrámu; 2 — místa největší koncentrace nálezů mladohradištní keramiky; 3 — originální základové zdivo chrámu; 4 — negativ základu chrámu; 5 — palisádové žlábků po opevnění velmožského dvorce; 6 — hliněný estrich ohniště; 7 — ojedinělé střepy mladohradištního rázu. — Číslo na horním a pravém okraji obrázku umožňují určování čtverců (5×5 m), v jejichž síti je lokalita zkoumána; v textu se uvádí nejdříve číslo S—J sloupce, pak číslo Z—V řady. (Kresba J. Kamenská)

³ Zkratky rozměrů: v — výška, po — průměr okraje, pv — průměr výdutě, pd — průměr dna. U celých nádob měřen obsah pomocí prosa a kalibrované nádoby. Nádoby byly plněny až po okraj, takže užitkový obsah byl o něco nižší.

Hrncel byl slepen ze střepů, které se našly zčásti nad destrukcí a zčásti pod destrukcí kostela, ve čtvercích A 11—60 a A 12—60.

2. Misovitý černý tuhový hrncel se slabě vytaženým a válcovitě seříznutým okrajem, s prohnutým hrdlem výrazně odsazeným od kónické výdutě, s klenutým, z větší části dorekonstruovaným dnem. Přechod hrdla a výdutě je zdoben výraznými eliptickými vrypy a v horní části výdutě jsou dvě jednoduché, široké a nízké vlnice se zahrocenými horními obloučky. V tuhovém těstě je též značné množství kaménků. Asi z jedné třetiny doplněn. V 17,5 cm; po 18,5 cm; pv 20 cm; pd 9,5 cm; obsah 2,32 l; i. č. 3.787; obr. 2:2.

Hrncel byl slepen ze střepů roztroušených vesměs těsně pod destrukcí kostela (ve čtvercích A 10—60, A 11—60, A 12—60), pouze jeden z nich byl nalezen až v úrovni podloží, v povrchové části výplně starohradištního objektu č. 1 (ve čtverci A 9—60, viz obr. 1), kam se dostal při pozdějších zásazích spojených patrně s těžbou kamene z ruin kostela.

3. Několik tuhových střepů z vyššího hrnce se slabě vyhnutým a tupě kuželovitě seříznutým okrajem přecházejícím v prohnuté hrdlo poměrně ostře odsazené od kónické výdutě; spodní část se nezachovala. Na přechodu hrdla a výdutě je zdoben úzkými čočkovitými záseky. Povrch je nepravděelný, nese stopy po obtáčení a je pokryt tenkou vrstvou hnědavé engoby. V keramickém těstě jsou větší zrnka tuhy. Zach. v 17,5 cm; po 20 cm; pv 21,6 cm; i. č. 3.788; obr. 2:3.

Střepy z této nádoby byly nalezeny pohromadě se střepy z předešlých dvou hrnců ve čtverci A 11—60, v hloubce 20—30 cm, pod destrukcí chrámu.

4. Výduť a klenuté dno z hrnce zdobeného po celé výduťi poněkud nepravděelnými vodorovnými rýhami. Na vnitřních stěnách vodorovné žlábků po obtáčení. V hlině je vedle zrn tuhy drsný písek. Povrch je potažen jemnou vyhlazenou hnědavou engobou. Zach. v 12,3 cm; pv 14 cm; pd 7,5 cm; i. č. 9.315; obr. 3:3.

Tento fragment byl slepen ze střepů nalezených ve čtverci A 10—58 (i. č. 9.315 z hl. 40 cm, pod destrukcí, přímo v lodi kostela, kde byl pohromadě se střepy z hrnce popisovaného zde pod č. 6) a ve čtverci A 9-54 (37.010 a 37.176 z humusu v hl. 20—40 cm).

5. Střep z většího hrnce s málo vyhnutým a válcovitě seříznutým okrajem s mírně vytaženou spodní hranou, s prohnutým hrdlem plynule přecházejícím ve slabě kónickou výduť. Spodek se nezachoval. Výduť zdobena vodorovnými rýhami. V hlině je drsný písek, slída a tuha. Povrch je potažen hladkou hnědavou, místy tmavošedou engobou. Zach. v 10 cm; po 23 cm; pv 24,4 cm; i. č. 3.371; obr. 2:5.

Střep byl nalezen v ornici, v hl. 20—30 cm, ve čtverci A 10—60.

6. Střepy z miskovitěho tuhého hrnce s nálevkovitě rozvořeným a kolmo seříznutým okrajem, s pravidelnou výduťi zdobenou v horní části dvěma hřebenovitými vlnkami a se slabě klenutým dnem. Hlína silně promíšena tuhou. Povrch hladký, černý až stříbrně lesklý. Doplněno kresebně. V 13 cm; po 13,8 cm; pv 13,2 cm; pd 7,8 cm; obsah 1,02 l⁴; č. 9.052 aj.; obr. 2:4.

K hrnci patří střepy ze čtverců A 10—58 a A 11—58, nalezené v destrukci nad podlahou kostela, těsně při jihovýchodní stěně kostelní lodi.

7. Zlomek nezdobené tuhové kónické misky s vodorovně seříznutým okrajem a s mírně klenutým dnem. Tři další okrajové tuhové střepy patrně z téže misky. V 7 cm; po 26 cm; pd 20 cm; i. č. 2.959, 3.752, 3.756, 3.769; obr. 3:1.

Fragment s úplným profilem byl nalezen ve čtverci A 9—60, v ornici, v hloubce 20—30 cm, v úrovni povrchu destrukce kostela, která do tohoto čtverce již nezasažovala. Další tři zlomky byly nalezeny ve čtvercích A 11—59 a A 11—60, v hloubce 15—30 cm, v ornici a na destrukci kostela.

8. Masivní výrazně klenuté dno z tuhové nádoby stříbrně černé barvy. Je opatřeno plastickou značkou sestávající ze dvou soustředných kruhů a čtyř trojúhelníků přiléhajících vrcholy k střednímu kruhu. Pd 12 cm; i. č. 3.818; obr. 3:2.

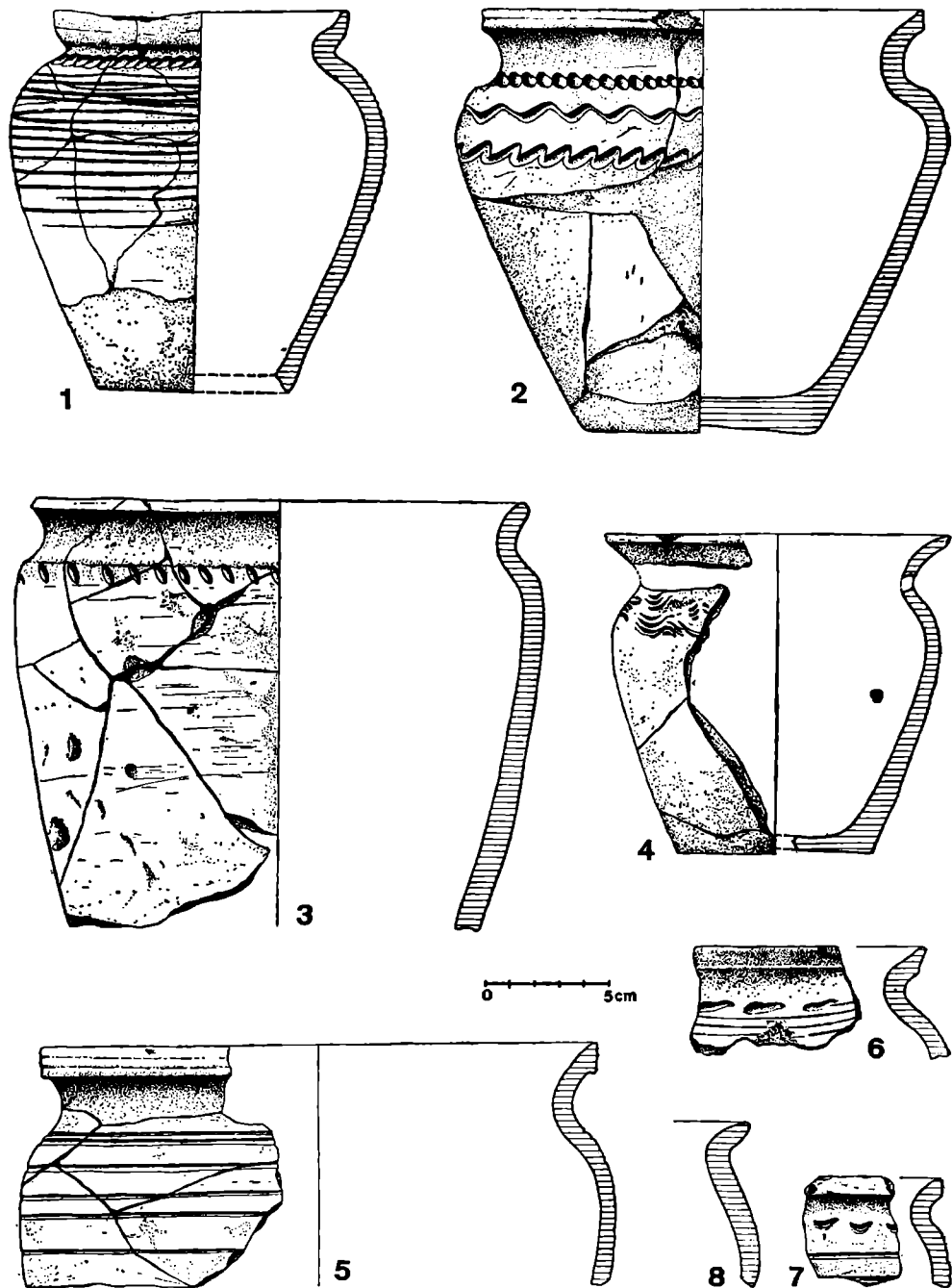
Dno nalezeno ve čtverci A 11—60, pod destrukcí kostela, spolu se střepy z nádob č. 1—3.

9. Šedý střep z menšího hrnku s krátkým válcovitě seříznutým okrajem a se žlábkovitým hrdlem výrazně odsazeným od výdutě. Je zdoben obloučkovitými vrypy na přechodu hrdla a výdutě a níže vodorovnými rýhami. Po 8 cm; i. č. 3.792; obr. 2:7.

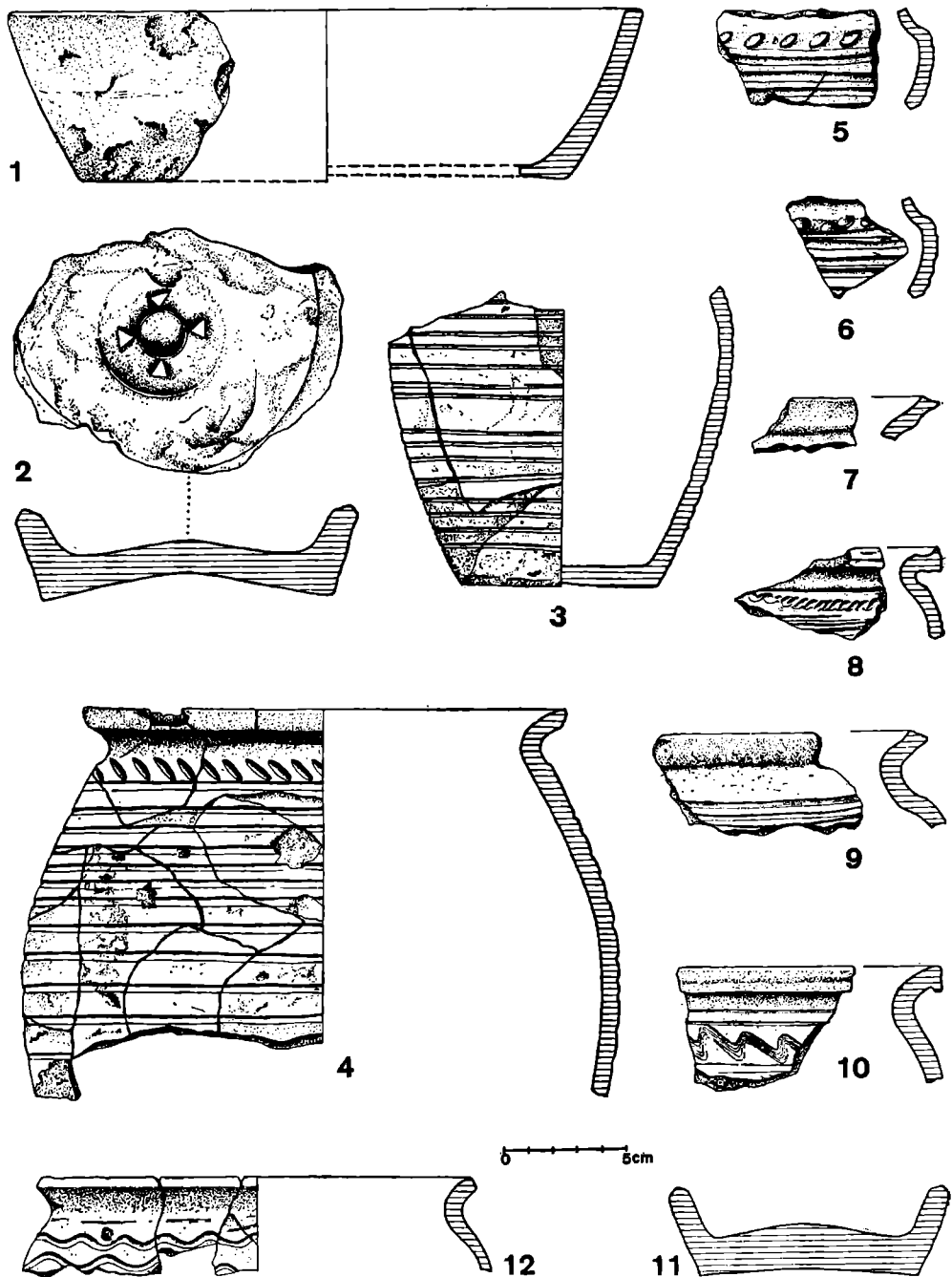
Nalezen ve čtverci A 11—60, v hl. 20—30 cm, při odstraňování destrukce stavby.

10. Tři tuhové střepy z většího hrnce s okrajem nahoru vytaženým a nálevkovitě seříznutým, s prohnutým hrdlem výrazně odsazeným od výdutě. Jsou zdobeny šikmými vrypy na přechodu hrdla a výdutě a níže vodorovnými rýhami. V hlině vedle tuhy drsný písek a slída. Na povrchu šedá engoba. Po 19 cm; i. č. 3.775, 3.813, 4.369; obr. 2:6.

⁴ U nádob rekonstruovaných pouze kresebně jsem používal k výpočtu obsahu metody *M. P. Grjaznova* publikované v článku *Těchnika grafičeskoj rekonstrukcii formy i razměrov glinjanogo posudy po fragmentam*, *Sovětskaja archeologija VIII, 1948, 306—318.*

Obr. 2. Břeclav-Pohansko. Tuhvá keramika mladohradištního rázu. (Kresba J. Kamenská)

Obr. 3. Břeclav-Pohansko. Tuhvá keramika (1–3) a hrnec z jemně plavené šedobílé hlíny (4) mladohradištního rázu; střepy z typického hradištního těsta ostřeného pískem (5–12) nalezené spolu s tuhovou keramikou. (Kresba J. Kamenská)

Střepy pocházejí ze čtverců A 11—60 a A 12—60, kde byly nalezeny jednak pod destrukcí (spolu s nálezy 1—3), jednak v ornici nad destrukcí.

11. Dva tuhové střepy s okrajem silně přehnutým a tupě nálevkovitě seříznutým až zaobleným. Pod okrajem pás slabě znatelných vodorovných rýh, snad po obtáčení. Střepy lze slepit. Po 16 cm; i. č. 3.233, 9.426; obr. 2:8.

Střep 3.233 ze čtverce A 10—57 byl nalezen na podlaze apsidy kostela, střep 9.426 ze čtverce A 10—58 byl nalezen na podlaze kostelní lodi.

12. Hnědé střepy z hrnce s prohnutým ústím a se zaobleným okrajem. Žlábkovité hrdlo je ostře odděleno od mírně vydutého, téměř kónického těla. Spodek hrnce se nezachoval. Výdutí je zdobená vodorovnými rýhami, jejichž vzájemné vzdálenosti se směrem odshora zvětšují. Na stěnách jemná engoba, uvnitř střepu drsný písek. Povrch pravidelný, obtáčený. Zach. v 10 cm; po 20 cm; pv 21,5 cm; i. č. 2.834; obr. 4:1.

Střepy pocházejí ze čtverce A 9—57, z hloubky 30 cm, kde se nacházely na destrukci kostela.

13. Tři hnědavé tvrdě vypálené střepy z jedné nádoby se žlábkovitým hrdlem ostře odsazeným od slabě klenuté kónické výdutě. Na přechodu hrdla a výdutě je řada čočkovitých vrypů, na výdutí husté vodorovné rýhy. Hlinité těsto obsahuje drsný písek. I. č. 4 097, 4.374, 8.820; obr. 3:5,6.

Prvý byl ve čtverci A 12—56, další dva se našly ve čtvercích A 12—59 a A 12—60, v hloubce 15—30 cm, na destrukci kostela.

14. Dva hnědavé střepy z nádoby s vodorovně přehnutým, nahoru vytaženým a kolmo seříznutým okrajem, s výrazným žlábkem pro pokličku na vnitřní straně, s nízkým žlábkovitým hrdlem ostře odděleným od výdutě. Pod hrdlem ji zdobí široká nízká vlnice a níže vodorovné rýhy. Hlína obsahuje jemný i drsný písek. Po 14 cm; i. č. 3.789, 4.370; obr. 3:8.

Oba střepy se našly v hloubce 15—30 cm, tj. v ornici nad destrukcí kostela; první ve čtverci A 11—60, druhý ve čtverci A 12—60.

15. Tři fragmenty združených odsazených okrajů s prožlabeními na horní kuželovitě seříznuté a vnější nálevkovitě seříznuté plošce. Po 16 cm; i. č. 3.776, 4.329, 4.368; obr. 3:7.

Dva z nich pocházejí z hloubky 15—30 cm, tj. z ornice na destrukci kostela ve čtvercích A 11—60 a A 12—60, třetí se našel v destrukci nad podlahou kostela ve čtverci A 12—59 (u obj. 3).

16. Pět střepů z tmavošedého hrnce s okrajem kalichovitě rozevřeným a kuželovitě seříznutým, se žlábkovitým hrdlem a s rýhovanou výdutí. Hlína ostřena slídou, pískem a kaménky. Po 13 cm; i. č. 3.814—3.817; obr. 3:9.

Nalezeny ve čtverci A 11—60, pod destrukcí kostela, spolu s nálezy 1—3, 8, 10.

17. Tři slepené střepy z hrnce s vyhnutým a kuželovitě seříznutým okrajem obtáčeným na kruhu. Zdoben dvěma jednoduchými nízkými vlnicemi. Hlína obsahuje písek a kaménky, místy je střep pórovitý. Po 17 cm; i. č. 3.372, 3.410; obr. 3:12.

Pocházejí ze čtverce A 10—60, z ornice, z hloubky 20—30 cm.

18. Tři střepy z vytáčeného a dobře vypáleného hrnce s vyhnutým a válcovitě seříznutým okrajem s vytaženou spodní hranou. Zdoben vodorovnými rýhami mezi nimiž je hřebenová vlnice. Hlína ostřena jemným pískem a slídou. Po 18 cm; i. č. 3.904, 4.458; obr. 3:10.

Pocházejí ze čtverců A 11—60 a A 12—60, kde se našly pod destrukcí spolu s nálezy 1—3 aj.

19. Horní část hrnce s kalichovitě prohnutým, zesíleným a zaobleným okrajem a s kulovitou výdutí zdobenou dvěma povlovnými hřebenovými vlnovkami a pásem vodorovných rýh. Hlína ostřena pískem a slídou. Povrch tmavošedý, vnitřek šedobílý. Po 13 cm; pv 14,5 cm; i. č. 3.875; obr. 4:2.

Střepy byly nalezeny ve čtverci A 11—60, ve vrstvě přepálených kamenů, na okraji destrukce kostela.

20. Zlomek silného klenutého dna s výrazným středovým hrbolkem na vnitřní straně. Hlína ostřena hrubším pískem. Pd 9 cm; i. č. 2.960; obr. 3:11. — Nalezen ve čtverci A 9—60, v ornici, v hloubce 20—30 cm.

21. Střepy ze světlešedého soudkovitého hrnce s nálevkovitě rozevřeným a tupě nálevkovitě seříznutým okrajem. Hrdlo je slabě odsazeno od kulovité výdutě, spodek se nezachoval. Pod hrdlem jej zdobí pás šikmých čočkovitých vlevo skloněných záseků a pod nimi po celé zachované části výdutě jsou vodorovné rýhy, které se směrem ke spodu stávají řídkými. Okraj je obtáčen, uvnitř jsou stopy šikmého shlazování. Hlína je jemně plavená, obsahuje jen ojedinělá větší zrnka; střepy jsou nápadně lehké. Špatně vypálen, povrch se otírá. Zach. v 16 cm; po 22 cm; pv 24,5 cm; i. č. 8.806; obr. 3:4.

Střepy z této nádoby se našly na jednom místě, a to v nartexu kostela, asi uprostřed jeho jihozápadní stěny (čtverec A 12—59), v destrukci nad podlahou. Chronologicky zřejmě souvisely s ohništěm upraveným mazanicí na dlažbě kostela a označeným jako objekt č. 3.

Zhodnocení materiálu a nálezových souvislostí

Podle materiálu lze popsanou keramiku rozdělit na tři skupiny:

1. Keramika obsahující vysoké procento tuhy (č. 1—11, obr. 2, 3:1—3). Třeba podotknout, že ve čtvercích s destrukcí kostela bylo nalezeno ještě několik dalších tuhových střepů, zejména nezdobených částí výdutí a klenutých den, které však nevykazují žádné charakteristické znaky, jež by je dovolovaly zařadit k této náleзовé skupině. Tuhová keramika se totiž objevuje v areálu dvorce i v sídlištních objektech a v kostrových hrobech,⁵ má však odlišnou profilaci a výzdobu.

2. Keramika z běžného hradištního těsta, v němž je hlína ostřena pískem (č. 12—20, obr. 3:5—12, obr. 4:1—2). Mezi popsané nálezy mohly být zahrnuty jen ty kusy, které mají shodné morfologické znaky s popsanou keramikou tuhovou nebo se některými typologickými příznaky odlišují od běžné středohradištní keramiky v areálu dvorce. Není vyloučeno, že i část střepů středohradištního rázu byla současná s tuhovou keramikou; v důsledku toho, že nemohly být zjištěny uzavřené náleзовé celky, nelze je od starších střepů oddělit.

3. Keramika z jemně plavené šedobílé hlíny (č. 21, obr. 3:4), kterou lze zařadit do stejného časového horizontu s tuhovou keramikou především podle výzdobného stylu.

Tvarově je popsaná keramická skupina reprezentována miskou a hrnci vykazujícími řadu specifických znaků odlišujících je od ostatní keramiky z areálu velmožského dvorce.

Miska je nízká, kónická, nezdobená — zachovává jednoduchý účelový tvar. Podle Váňova třídění by patřila k typu IIa; i když v době vzniku své práce mohl Z. Váňa uvést příklady tohoto typu převážně jen ze starohradištních komplexů, poukazoval správně na to, že jednoduchý kónický tvar se mohl udržovat velmi dlouho bez velkých změn, jak to dokládají mladší vývojové odvozeniny garzského typu.⁶ Nálezové souvislosti z Pohanska správnost této úvahy plně potvrzují, poněvadž zdejší nález patří evidentně do povelkomoravského horizontu.

Hrnce jsou buď široké mísovité (obr. 2:2) nebo vysoké situlovité, přičemž kónická výdut' nemá výraznější zakřivení a má maximální průměr hned pod hrdlem (obr. 2:1, 3, 5, obr. 4:1), vzácněji jsou soudkovité (obr. 3:4). U všech typů s výjimkou poslední je žlábkovité hrdlo ostře odděleno od výdutě. Výzdoba sestává převážně z pásu šikmých záseků těsně pod hrdlem (nebo na přechodu hrdla a výdutě) a níže následuje spirála širokých vodorovných rýh, jejíž závit se směrem ke dnu stává širšími. Vzácnější jsou široké jednoduché vlnice. Úprava okraje je méně jednotná a bývá provedena dosti nedbale: zpravidla jde o nálevkovité nebo válcovité seřiznutí spojené s vytažením horní hrany okraje; jsou však i jiné varianty. Dna jsou silně klenutá, masivní (obr. 3:2, 11). Podle velikosti jde převážně o poměrně velké hrnce (vysoké 20—30 cm), v menší míře jsou zastoupeny nižší hrnky vysoké kolem 10—15 cm.

Celkovými morfologickými znaky, výzdobou i tuhovým materiálem mají hrnce této nálezové skupiny velmi blízko ke keramice 11. věku. Nejlépe to prokazují soubor 4 hrnců z pohřebiště prokopaného F. Kalouskem ve Vícemilicích⁷ a ostatní

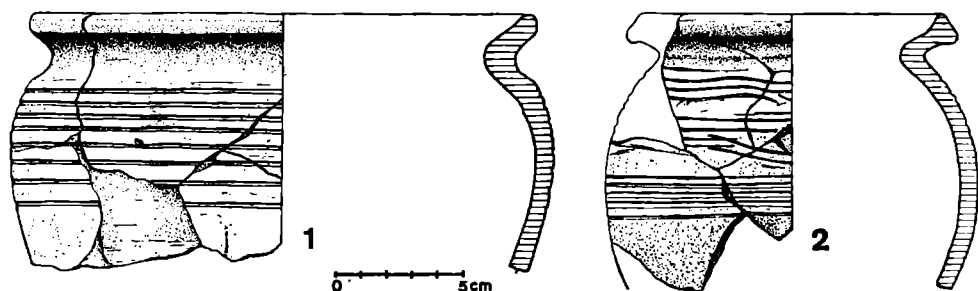
⁵ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela, Brno 1971, 45, obr. 32:1, tab. 46:1 (hrob 42).

⁶ Z. Váňa, Mísy v západoslovanské keramice, PA 49, 1958, 204.

⁷ V. Šikulová, Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Pravěk východní Moravy I, 1958, 108—110, tab. 21:4—7.

moravské keramické nálezy zpracované V. Nekudou.⁸ Stejně znaky vykazují i některé střepy z hradiska 11.—12. stol. Hrudý u Sudoměřic⁹ a nechybí ani na keramice 12.—13. stol. (Kouřim, Praha-Vyšehrad aj.).¹⁰ Není proto divu, že původně byla popsána keramická skupina datována autory výzkumu příliš vysoko. Od uvedených analogií 11.—13. stol. se však zpracovávaná keramika z Břeclavi-Pohanska liší podstatně jednodušší okrajovou profilací, čímž se jeví jako typologicky starší.

Základní význam pro rozlišení a přesnější časové zařazení této keramické skupiny má výzkum B. Novotného v Hradci u Opavy a jeho vyhodnocení. Při rozboru keramiky z jediné tam objevené zemnice autor rozlišil dvě skupiny, z nichž první konzervovala starší výrobní tradice, kdežto druhá vykazovala dokonalejší výrobní techniku, odlišné tvary, složitější profilaci okrajů, jiné složení hliněného těsta a nové výzdobné prvky. V druhé skupině byla zastoupena keramika z hlíny ostřené

Obr. 4. Břeclav-Pohansko. Pozdní keramické tvary z hradištního těsta nalezené spolu s tuhovou keramikou. — Kresba J. Kamenská

pískem, z hlíny jemně plavené bělošedé barvy a z grafitového materiálu. Byla pro ni charakteristická žlábkovitá hrdla ostře odsazená od výdutě, okraje zesílené nebo s vytaženou horní hranou, nálevkovitě, kolmo nebo kuželovitě seříznuté. Byly v ní dále situlovité tvary s kónickou výdutí a ve výzdobě se uplatňovaly šikmé vrypy, jednoduché vlnovky a široké rýhy. Stejnou materiálovou diferenciací (tuha, plavená bělošedá hlína, pískem ostřená hlína), tvarové (žlábkovitá hrdla, kónicky výdutě) i výzdobné prvky (záseky, rýhy) vykazovala i keramická skupina druhé poloviny 10. věku z hradiska v Opavě-Kylešovicích.¹¹ Při úvahách o genezi této keramické skupiny zjistil v ní B. Novotný prvky severozápadoslovanské (polabsko-pobaltské) a jihopolské. Soudil, že se na území Slezska dostaly

⁸ V. Nekuda—K. Reichertová, Středověká keramika v Čechách a na Moravě, Brno 1968, 102—107 obr. 34—36, 43, 142—143. Srov. též stat J. Sobotka—J. Sejbal, Pallardiho hradisko, výšinné sídliště z mladší doby hradištní datované mincemi, ČMMB 44, 1959, tab. II:2, 6, 7.

⁹ B. Novotný, Výzkum hradiště Hrudý u Sudoměřic nad Moravou, Sborník ČsSA 1, 1961, obr. 20:4, 5.

¹⁰ Bohatý soubor keramiky 11.—13. stol. v publikoval v poslední době M. Šolle, Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, PA 60/1, 1960, obr. 6:12; 11:3; 30:2, 10; 47:2; 40:3; 65:1, 2, 6, 20. Srov. též I. Pavlů, K otázce osídlení vyšehradského podhradí, Sborník ČsSA 4, 1970/1, 133 n., tab. 3:1—5; 4:7, 9; 5:2, 12, 13; V. Nekuda—K. Reichertová, o. c., obr. 106—109.

¹¹ B. Novotný, Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích, ČSM (hist.) 11, 1962, 69—70, tab. 4, 7.

za konfliktů česko-polských v 2. polovině 10. stol., v jejichž důsledku asi Hradec vznikl. Naznačil též možnost rozšíření této keramické skupiny v souvislosti se stěhováním příslušníků kmene Holasiců do Čech a na Moravu; doklad tohoto faktu spatřoval v místních jménech připomínajících tento kmenový název.¹² Uvedené základní téze rozvíjel B. Novotný ve svých dalších pracích s rozšířenou historickou argumentací;¹³ uvažoval též o změnách v používání tuhy při výrobě keramiky v průběhu 2. poloviny 10. a v 11. stol.¹⁴

Dokladem správnosti datování situlovitých hrnců s kónickou (někdy mírně vyklenutou) výdutí a s prožlabeným hrdlem, zdobených vrypky a rýhami do 2. poloviny 10. stol. je též to, že jsou typické pro slavníkovskou fázi osídlení na hradiisku Libice; od popisované skupiny se liší jen jedinou vlastností, totiž že jsou většinou z obvyklého hliněného těsta ostřeného pískem; jediný tuhový hrnec tohoto typu z libické kolekce asi nebude časově příliš vzdálen polovině 10. věku.

Tuhový hrnec se žlábkovitým hrdlem ostře odsazeným od kónické výdutě zdobené v horní části pásem vrypů se vyskytl i na pohřebišti v Raděticích, kde by jej rovněž bylo možné zařadit aspoň k polovině 10. stol. H. Olmerová jej sice uvádí v hrobovém celku 20 s hrozníčkovou náušnicí zdobenou na spodním oblouku torčovaným filigránem a očkem a s náhrdelníkem obsahujícím dva jantarové hráněné korály a kotoučkovité a příčné členěné korály z taženého skla; ve skutečnosti se však střepy z uvedeného hrnce našly v povrchové vrstvě kamenů roztažených nad hroby.¹⁶ Souvislost s hrobovým celkem je neprokazatelná, neboť vlastní pohřeb byl v hloubce 115 cm, v dřevěné rakvi. Je tedy pravděpodobné, že torzo hrnce je mladší než hroby. Na mladší osídlení v blízkosti hřbitova ukazuje ohniště zakreslené autorkou v souvislosti s nesvrchnější vrstvou kamenů nad pohřebištem, avšak v práci blíže nekomentované.

S hodnocenými hrncovitými tvary má některé styčné znaky skupina dvoukónických hrnců s jednoduchými vrypky, které podle Z. Váni dokumentují v severozápadních Čechách přechod k mladohradištnímu stylu; objevují se již v 2. polovině 9. stol., mizejí však teprve kolem poloviny 11. stol.¹⁷ Chronologicky se tedy aspoň zčásti s naší skupinou kryjí.

Nejbližší ovšem mají k popisované keramické skupině z Břeclavi-Pohanska nálezy z povelkomoravského horizontu od 6. kostela v Mikulčicích, a to jak po stránce tvarové, výzdobné a materiálové, tak po stránce stratigrafické. Význam mikulčických nálezů tohoto druhu spočívá v tom, že se zde po prvé podařilo J. Pouřkovi začlenit je stratigraficky do složitějšího souvrství¹⁸ a ověřit tak správnost datace stanovenou podle archeologických a historických indicií B. Novotným. Mikulčické objekty I—IV, VI—VII u 6. kostela se nacházely pod stavební destrukcí dvouapsidové rotundy, to znamená, že byly vybudovány v době, kdy chrám

¹² B. Novotný, Archeologický výzkum Hradce u Opavy, Slezský sborník 57, 1959, 451—462, obr. 10—11, 13—14, 17—19.

¹³ B. Novotný, Sborník ČsSA 1, 1961, 71—74.

¹⁴ B. Novotný, K otázce osídlení olomouckého kopce a Kláštera-Hradiska ve střední a pozdní době hradištní, PA 55/2, 1964, 392—415.

¹⁵ R. Turek, Libice — knížecí hradisko 10. věku, Praha 1966—1968, 82—86, obr. 8a, 9b, c, d 10d, 11b.

¹⁶ H. Olmerová, Slovanské pohřebiště v Raděticích, okr. Příbram, PA 50/1, 1959, 233, obr. 9:4—6.

¹⁷ Z. Váňa, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 126—128, obr. 47:3, 4, obr. 72: 3, 4.

¹⁸ J. Pouřk, Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha 1963, 29—32, 67—71, 181—191, obr. 36, 38, 39, plán 4, tab. 51—57.

ještě stál, ale ztratil již svou funkci, stejně jako velmožské sídlo, jemuž sloužil, a kdy se kolem něj již nepohřbívalo. Zřícené stěny rotundy pak zmíněné objekty překryly. Přestalo-li se zde pohřbívat podle inventáře hrobů kolem roku 925, je 2. polovina 10. stol. nejpravděpodobnější dobou existence i zániku zmíněných objektů.

Obdobně i na Pohansku převážná většina nálezů této skupiny, zejména celé rozdrčené nádoby, byly nalezeny pod destrukcí kostela na třech místech: a) na rozhraní čtverců A 11—60 a A 12—60 (nádobý obr. 2:1, 2, 3, 6, obr. 3:1, 2, 7, 8), kde byl patrně nerozlišený objekt, s nímž asi souvisely přepálené kameny na okrajích destrukce; b) na podlaze nartexu kostela (nálezy obr. 3:4, 6), který dle ohniště upraveného mazaníc přímo na dlažbě (označeno jako objekt č. 3) byl po ztrátě původní funkce obýván; c) na podlaze kostelní lodi (fragmenty obr. 2:4, 8, obr. 3:3), jež byla asi rovněž využita k bydlení. Takto lze přibližně stanovit polohu aspoň 2—3 pozdních sídlištních objektů, jejichž obyvateli byla uvedená keramika používána. Další střepy patřící k této skupině byly nalezeny rozptýlené v okolních čtvercích (A 11—59, A 9—60, A 10—60, A 9—56, A 12—56), a to nejen pod destrukcí, nýbrž i v ní nebo v ornici nad destrukcí, což souvisí s pozdější těžbou kamene z destrukce a s orbou, kdy byly ojedinělé střepy z uvedených objektů rozvlečeny (obr. 1). Tak se dostal na jedné straně střep z hrnce obr. 2:2 do povrchové části výplně starohradištního objektu č. 1 a na druhé straně se ocitly střepy popisované skupiny spolu se středohradištním a starohradištním materiálem až v ornici nad destrukcí.

Jestliže v Mikulčicích byly objekty 2. poloviny 10. stol. u dvouapsidové rotundy těžko rozlišitelné, na Pohansku nemohly být jejich obrysy rozlišeny vůbec. Proto zde ani nemůže být keramický soubor 2. poloviny 10. věku zachycen v úplnosti, nýbrž jen v tvarech zvlášť charakteristických. Z citovaných mikulčických objektů pochází vedle 6 celých nádob (z toho dvě tuhové) 208 střepů (z toho 94 okrajových, 35 tuhových, 16 zdobených záseky nebo vrypy, 2 s plastickou lištou), které jsou v publikaci J. Poulíka podrobně popsány.¹⁹ Jsou na nich všechny znaky, které spatřujeme i na uvedené keramické skupině z Pohanska: tuhový materiál, žlábkovitá odsazená hrdla, výzdoba vrypy, jednoduchými vlnicemi a širokými rýhami. V porovnání s Mikulčicemi je soudobý keramický soubor z Pohanska neméně hodnotný — 4 celé nádoby, 5 podstatných částí nádob vedle drobnějších střepů — není však úplný. Poněvadž nepochází z uzavřených celků, mohly být vybrány jen ty exempláře, které představují nové formy. Kusy zhotovené v duchu starších tradic nemohly být odlišeny od zdejšího velkomoravského materiálu. Přesto nemůže být pochyb, že materiál z obou lokalit je shodný a patří do stejného časového horizontu, tedy rámcově do druhé poloviny 10. stol. Potvrzuje to i skutečnost, že na Pohansku se objevil i exemplář z jemně plaveného špinavě bílého materiálu (obr. 3:4), který je typický pro tento časový horizont na slezských hradištích — Hradci a Kylešovicích u Opavy.

Popisovaná sídlištní keramika z Pohanska patrně chronologicky souvisí se skupinou poměrně mělkých hrobů koncentrovaných východně od apsidy kostela (ve čtvercích A 8—57 a A 8—58); jsou důsledně západovýchodní orientace, která je na zdejších kostelním hřbitově poměrně vzácná, a zpravidla se nacházejí v superpozici nad staršími hroby s velkomoravským inventářem. Z nich hrob 76 obsahoval

¹⁹ J. Poulík, o. c., 181—191; u popisů střepů bohužel chybí rozměry a odkazy na kresby a tabulky; nelze též zjistit, ke kterým vyfotografovaným střepům patří nakreslené profily.

silně poškozenou záušnicí a z hrobu 44 zřejmě pocházela masivní esovitá záušnice, která v průběhu výzkumu v místě složité hrobové stratigrafie zapadla do spodního hrobu č. 75 (netvoří tedy nálezový celek s gombíkem).²⁰ Datace těchto hrobů do 2. poloviny 10. stol. je nejpravděpodobnější.²¹ Současné mohou být i další shodně orientované hroby bez nálezů (hrob 59, 60, 61, 121, 265) nebo s nedatovatelným inventářem (hrob 49 — přezka, 110 — nůž) z uvedené skupiny. Zda ostatní hroby západovýchodní orientace, rozptýlené po celém kostelním hřbitově, ať bez nálezů (hrob 23, 35, 39, 58, 290, 326, 333, 396) nebo jen s noži (hrob 37, 232, 233, 379) jsou až z doby po polovině 10. stol. je problematické, neboť některé z nich (hrob 280, 351, 368, 370, 375, 398) obsahují charakteristický velkomoravský inventář.

Závěr

Pro chronologické zhodnocení popisované keramické skupiny z Břeclavi-Pohanska má význam metodická zásada, že totiž sídlištní keramické soubory obsahují vedle forem převládajících a tudíž určujících dobu trvání sídliště (nebo jeho části) i formy retardující a formy progresivní, přednaznačující směr dalšího vývoje v keramice.²² Soubor z Břeclavi-Pohanska představuje progresivní složku zdejší keramiky, jejíž vznik mohl být podmíněn vnějšími vlivy. Podle počtu nálezů, vztahu ke chrámu a jeho destrukci a k počtu současných hrobů lze její výskyt odhadnout na poměrně krátkou dobu v rámci 2. poloviny 10. stol., podle všeho již na její počátek. V rámci vžitě terminologie lze tedy tuto keramiku označit za mladohradištní s tím, že její výskyt se omezuje na sám počátek tohoto období.

Historické souvislosti vizící se k popisované keramické skupině v Mikulčicích naznačil J. Poulík²³ a lze je v obecné poloze rozšířit i na Pohansko. Konkrétně se tu však jeví i některé zvláštnosti spočívající např. ve vazbě nálezů jen k chrámové stavbě a v jejich nevelkém počtu, svědčícím o krátkém trvání této sídlištní fáze, která již na Pohansku neměla pokračování v dalším osídlení. Tyto okolnosti nabízejí výklad, že první pokusy Přemyslovců o získání Moravy v 2. polovině 10. věku měly v oblasti Pohanska jen krátkodobé výsledky nebo vedly k definitivnímu zániku osídlení v tomto starém sídlištním areálu.

ПОЗДНЕГОРОДИЩЕНСКАЯ КЕРАМИЧЕСКАЯ ГРУППА ИЗ БРЖЕЦЛАВИ-ПОГАНСКА

В течение раскопок остатков великоморавского храма на Поганске близ города Бржецлави были обнаружены обломки керамики позднегородищенского стиля, находившиеся в трех местах внутри здания и в его непосредственной окрестности, преимущественно под завалом его стен. Только часть черепков была рассеяна в завале и в пахотном слое, находившемся над ним (рис. 1). Это значит, что они сюда попали тогда, когда храм еще стоял, но потерял уже свое первоначальное назначение, так как его

²⁰ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, 61; srov. též rukopisnou polní nálezovou zprávu z r. 1959, část vedenou V. Podborským, str. 352.

²¹ B. Dostál, Slovanské prsteny zdobené dvěma vodorovnými rýhami, SPFFBU E 10, 1965, 247—248.

²² V. Hrubý, Časnéstředověké sídliště v Kudlovicích datované mincí, ČMMB 42, 1957, 47.

²³ J. Poulík, o. c., 69—71, 127—128.

внутренность служила жилищем. Вторичное употребление храма окончилось развалом его стен; в связи с тем заселение городища Поганско окончательно прекратилось.

По составу глиняного теста упомянутые находки можно разделить в три группы: 1. керамика, содержащая высокий процент графита (рис. 2, 3:1—3); 2. керамика с песком в глиняном тесте (рис. 3:5—12, рис. 4:1, 2); 3. керамика из тонко отмученной глины серовато белого цвета (рис. 3; 4). По форме можно различить коническую неорнаментированную миску (рис. 3:1) и мискообразные или ситулообразные горшки, преимущественно с коническим туловом, желобчатой шейкой, резко отделенной от плечиков, иногда с вытянутой верхней частью венчика, орнаментированные, как правило, полоской косых насечек на переходе горла в плечики и ниже спирально из широкого горизонтального желобка. Днища массивные и сильно вогнутые. На керамике из обыкновенного городищенского теста, о которой с большой вероятностью можно судить, что она одновременная с другими находками, появляются и более древние орнаментальные элементы — гребенчатые волнистые линии и полосы горизонтальных линий.

На основе общих морфологических признаков, орнаментации и графитового теста можно описанную группу керамических находок сравнивать с керамикой 11—13 вв., но по менее развитой профилиции венчиков и по стратиграфии можно ее сравнивать с керамикой 2 половины 10 века из Градца близ Опавы и особенно с керамикой из ям 1—4 и 6—7, открытых при шестой церкви в Микулчицах. Обстановка открытия и стратиграфия этой керамической группы в Микулчицах и на Поганске одинаковая: время ее употребления ограничено, с одной стороны, потерей первоначальной функции храмов и, с другой стороны, развалом их стен. Только на Поганске не удалось найти ее ни в одном случае в закрытом комплексе, так что здесь было невозможно открыть весь диапазон керамических форм соответствующего хронологического горизонта. К описанным керамическим находкам, происходящим из остатков нескольких жилищ, относятся хронологически некоторые неглубокие могилы западно-восточной ориентировки, которые или безынвентарные или содержат височные кольца с эсвидным окончанием. Все свидетельствует о том, что время существования этих более точно неразличенных жилищ было относительно короткое и вероятнее всего можно его отнести к началу второй половины 10 века.

Если появление упомянутой керамической группы на Поганске относится к первым попыткам Пржемысловичей присоединить Моравию к Чехии во 2 половине 10 века, то ее небольшое количество и недолгое употребление свидетельствует о том, что пржемысловские наезды имели здесь только кратковременные результаты или привели к окончательному запустению этой старой населенной области.

Перевел Б. Достал

SPÄTBURGWALLZEITLICHE KERAMIKGRUPPE AUS BŘECLAV-POHANSKO

Während der Grabung der grossmährischen Kirchenruine in Pohansko bei Břeclav wurden spätburgwallzeitliche Scherben geborgen, die meist unter der Destruktion des Objektes, an drei Stellen innerhalb des Kirchenbaus und in seiner unmittelbaren Umgebung lagen. Ein Teil der Scherben war in der Destruktion und in der Ackerkrume über ihr verstreut (Abb. 1). Das bedeutet, dass die Keramik zu einer Zeit in Verwendung stand, als die Kirche noch existierte, jedoch ihre sakrale Funktion bereits eingebüsst hatte, denn ihre Innenräume wurden bewohnt. Die sekundäre Verwendung des Sakralobjektes endete mit dem Einsturz seiner Mauern, womit die damalige Besiedlung endgültig erlosch.

Nach der Zusammensetzung des Tons lassen sich die Funde in drei Gruppen einteilen: 1. Keramik mit hohem Graphitgehalt (Abb. 2, 3:1—3); 2. Keramik aus sandgeschärftem Lehm (Abb. 3:5—12, Abb. 4:1, 2); 3. Keramik aus feingeschlammtem grauweisslichem Ton (Abb. 3:4). — Von der Form aus gesehen, handelt es sich um eine konische unverzierte Schüssel (Abb. 3:1), schüssel- oder situalförmige Töpfe, vorwiegend mit konischer Bauchung, scharf vom Körper abgesetztem, ausgekehltm Hals, manchmal mit ausgezogenem Oberrand; sie sind meist mit einem Streifen schräger Ritze am Übergang von Hals und Wölbung, gegen unten mit einer Spirale breiter waagrechtter Furchen verziert. Typisch sind auch die einfachen breiten Wellenlinien. Die charakteristisch geformten Gefässböden sind massiv und stark gewölbt. An der Keramik der üblichen burgwallzeitlichen Tonmischung, die man mit hoher Wahrscheinlichkeit als

gleichzeitig mit den sonstigen Funden bezeichnen kann, erkennt man aber auch ältere Dekorelemente — kammförmige Wellenlinien und Furchenstreifen.

Auf Grund des morphologischen Gesamthabitus, der Dekorelemente und des Graphitmaterials lässt sich diese Fundgruppe mit der Keramik des 11.—13. Jahrhunderts vergleichen; nach der weniger markant entwickelten Randprofilierung und der stratigraphischen Fundumständen steht sie jedoch der Keramik aus der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts aus Hradec bei Opava und insbesondere der Keramik aus den Objekten I—IV und VI—VII bei der 6. Kirche in Mikulčice am nächsten. Die Fundsituation und die Stratigraphie der Keramik aus Mikulčice und Pohansko sind identisch: ihre Verwendungszeit wird vom Verlust der Sakralfunktion der Kirchen einerseits und der Destruktion ihrer Wände anderseits limitiert. In Pohansko geht es jedoch in keinem Fall um einen einwandfrei bestimmbar einheitlichen Fundkomplex, so dass die Formvariabilität der Keramik des betreffenden Horizontes nicht in voller Breite bestimmt werden konnte. Mit den beschriebenen keramischen Funden, die aus mehreren Siedlungsobjekten stammen, hängen offenbar einige seichte, west-östlich orientierte Gräber chronologisch zusammen, die entweder keine Funde brachten oder S-förmige Ohrgehänge enthielten. Alle Umstände sprechen dafür, dass die Existenzdauer jener nicht genauer zu identifizierenden Objekte verhältnismässig kurz war und wahrscheinlich mit dem Beginn der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts zu begrenzen ist.

Falls das Vorkommen der beschriebenen spätburgwallzeitlichen Keramikgruppe aus Pohansko mit den ersten Versuchen der Přemysliden zusammenhängen sollte, Mähren in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts zu erobern, deuten ihre geringe Menge und kurze Verwendungsdauer darauf hin, dass die Eroberungstendenzen der Přemysliden vielleicht nur kurzfristige Ergebnisse brachten und zum endgültigen Zusammenbruch der Besiedlung in diesem alten Siedlungsgebiet geführt haben.

Übersetzt von B. Dostál

